

КОНСТРУЮВАННЯ В'ЯЗНИЦІ МАЙБУТНЬОГО В ІСТОРИЧНІЙ РЕТРОСПЕКТИВІ

Сокальська О. В.

кандидат юридичних

наук, доцент, стипендистка

Німецького історичного інституту у Варшаві

м. Варшава, Республіка Польща

Інституціонально в'язниця як місце відбування покарання у виді позбавлення волі з превентивною та виправною метою є продуктом модерної доби, а саме кінця XVIII ст. Начала й елементи пенітенціарних систем сягають корінням більш давніх часів, але у сучасному вигляді в'язниця утвердилася саме в цей час. І за останні 200 років не так вже й сильно змінилася. Теоретики-пенітенціаристи, а тим більше практики, з цим твердженням, очевидно, не погодяться. Але, якщо почитати проекти реформ чи інструкції виправних в'язниць початку XIX ст., то можна пересвідчитися, що вони регламентують питання, які й сьогодні актуальні для організації діяльності в'язниць.

Власне, це доводять і останні законодавчі ініціативи в Україні, зокрема про велогенератори енергії у в'язницях. Англійський інженер В. Кьюбітт у 1818 р. теж сподівався, що використання механічного бігового колеса («treadmill») не обмежиться подрібненням кукурудзи чи накачуванням води, а дозволить отримувати електричну напругу. У перших теоретичних працях з пенітенціаристики, зокрема Ч. Лукаса, Н. Юліуса, бігове колесо розглядалося як один із найсучасніших винаходів для виправних в'язниць. Еволюція його застосування, зокрема у філадельфійській Walnut Street Prison, де 1823 р. ухвалено рішення про встановлення механічного колеса для фізичного навантаження засуджених, замість продуктивної праці, може слугувати прикладом, яка доля з часом спіткала новаторські виправні карцеральні ідеї: те, що задумувалося як ефективна новація, яка дозволить зайняти працю засуджених, налагодити виробництво, пізніше стало використовуватися для фізичного виснаження.

Слід погодитися з М. Фуко, що історія модерної в'язниці – це історія перманентних реформ. Проекти виправних в'язниць кінця XVIII ст. – початку XIX ст. ґрунтувалися виключно на теоретичних концептах. Їх автори не мали жодного практичного досвіду у цій царині. Власне, такий досвід у «старій» в'язниці сприймався скоріше як негативний. Більшість в'язничних проектів (Дж. Бентама, Б. Раша,

С. Бексона, Е. Лівінгстона, пруський Генеральний план 1804 р., польський Устрій в'язниць крайових 1811 р.) так і залишилися на папері. Виняток, британський Пенітенціарний акт 1779 р., який хоча і не був реалізований безпосередньо, але значно вплинув на практику: його норми взято за основу правил виправних тюрем графств, які зводилися на хвилі руху за покращення умов утримання засуджених. І саме цей акт заклав ґрунт для формування англійської карцеральної моделі виправного покарання, що слугувала взірцем для в'язничних реформ в Європі та Північній Америці до 20-х років XIX ст.

Невдачі виправної тюрми, створеної за концептами теоретиків XVIII ст., породили наприкінці 20-х років XIX ст. новий реформаторський дискурс. Розробка організаційних та режимних засад виправних в'язниць на цьому етапі була пов'язана, у першу чергу, з усуненням вад попередніх закладів. У Пенсильванії зробили ставку на сегрегацію та суворе одиночне утримання, у Нью-Йорку – на дисципліну й працю.

У цей період до розробки проєктів реформ, окрім теоретиків-філантропів, долучаються законодавці й практики. Останні не лише привносять прагматизм у реформаторський рух (як, наприклад, інспектори Західного пенітенціарію), але й наважуються критикувати авторитетних тюрмознавців. Управитель в'язниці в м. Оберн капітан Ліндс, коли йому закидали, що він не визнає систему, яку відстоюють усі теоретики, зазначав, що вони обманюють самі себе, оскільки мало знають тих, про кого пишуть; якби містеру Лівінгстону довелося реалізувати його концепт пенітенціарних закладів щодо осіб, які, як і він сам, походили б з класу інтелігентних, високоморальних людей, думаю, йому би вдалося досягнути чудових результатів, але в'язниці наповнені засудженими, які не отримали жодної освіти, вони часом насилу сприймають прості відчуття, і саме про це він забуває [1, р. 202].

У 50–60-х роках XIX ст. у Пенсильванії адміністраторам Східного державного пенітенціарію вдалося закріпити свою першість щодо професійної компетентності й домогтися права формувати пенітенціарну політику, посунувши у цьому членів Філадельфійського тюремного товариства. Інспектори й очільники пенітенціарних закладів відмовились виконувати *Акт про тюремну дисципліну*, ініційований членами товариства задля впровадження процедури дострокового звільнення, на підставі того, що він був ухвалений без будь-яких попередніх консультацій з ними. Управителі Східного пенітенціарію звинуватили членів товариства у дилетантстві, зазначивши, що у них, як і в законодавців, немає повноважень вносити зміни у діяльність в'язниці, що це належить виключно до компетенції інспекторів. Верховний суд Пенсильванії погодився з рішенням

адміністраторів і навіть дорікнув законодавчому органу за втручання в роботу спеціалістів-практиків [2, р. 264–265].

Отже, з кінця 20-х років XIX ст. у пенітенціарному реформаторському дискурсі присутні три актори: теоретики (на зламі століть у США та Британії це переважно одночасно і представники благодійних тюремних громадських організацій), законодавці та практики. З формуванням у другій половині XIX ст. пенітенціарної науки теоретики виступали як окрема впливова група (прикладом чого слугують міжнародні тюремні конгреси), а громадський елемент вийшов за межі тюремних товариств.

Не маючи на меті окреслити всі проєкти новаторських в'язниць XIX ст., зупинимося на загальних рисах, притаманних більшості з них, та проблемах, з якими найчастіше стикалися реформатори при їх реалізації. Як і нині, у проєктах (пруський Генеральний план, польські проєкти початку XIX ст.) часто зазначалося, що їх впровадження не потребує додаткового фінансування. Але це було самообманом, оскільки навіть, якщо і не збиралися будувати нові в'язниці, то якісно новий режим утримання вимагав би коштів. Самоокупність в'язниці упродовж XIX ст. завжди залишалася під питанням. Якщо вдавалося покрити видатки на утримання в'язнів, то видатки на будівництво масштабних пенітенціаріїв було нереально компенсувати за рахунок в'язничної праці. Автори реформаторських концептів зазначали, що такі витрати з бюджету держави будуть виправдані з огляду на зменшення злочинності, рецидиву та виправлення злочинців.

Невдачі на певному етапі у реалізації проєктів реформ (часто причиною ставала переповненість в'язниці і, як наслідок, неможливість підтримки дисципліни і модельного режиму), призводили до пошуку нових методик («механізмів») виправлення та дисциплінарних засобів. Інспектори і директори в'язниць часто пропонували рішення засновані на практичному досвіді, але їм досить важко було опиратися загальним «новаторським» наративам. У 40–60-х роках XIX ст. європейські теоретики-пенітенціаристи й управлінці розділилися на два табори: прихильників системи суворого одиночного утримання та розділення у нічний час і загальних робіт у повній тиші вдень. Одним із небагатьох, хто критикував європейських тюремознавців за відсутність широкої дискусії, безальтернативну зосередженість лише на двох в'язничних системах: пенсильванській та обернській, був польський тюремознавець М. Накваскі. На його думку, обидві системи були невдалими, краще було б розглянути можливість запровадження якісно іншої системи, зокрема різничих колоній [3, s. 252].

Ситуація в європейській пенітенціаристиці у другій половині XIX ст. довела, що зарубіжний досвід потребує не лише всебічного вивчення, але й критичного аналізу. Оскільки в той час, як тюремні реформатори в Європі палко відстоювали ту чи іншу пенітенціарну систему (часто не визнаючи очевидні її вади), у США вона була визнана недієвою або значно трансформувалася.

Ретроспективний погляд на еволюцію модерної тюрми, засвідчує, що вона формувалася й видозмінювалася у XVIII–XIX ст. за безпосередньої участі трьох основних акторів: науковців, законодавців і практиків. Громадський філантропічний елемент, який на початку виступив ініціатором реформ, інституціонувався у благодійні тюремні товариства, але поступово втратив монополію на формування пенітенціарної політики.

Література:

1. De Beaumont G. De Tocqueville A. On the Penitentiary System in the United States. Philadelphia, Carey, Lea & Blanchard, 1833.
2. Rubin A. T. The Deviant Prison: Philadelphia's Eastern State Penitentiary and the Origins of America's Modern Penal System, 1829–1913. Cambridge University Press, 2021.
3. Haytler J. Mirosław Henryk Nakwaski jako penitencjarysta (1800–1876). *Przegląd Więziennictwa Polskiego*. 1937. № 2. Z. 2. S. 246–270.